

TRUPURI DE FEMEI, PRIVIRI DE BĂRBAȚI

JEAN-CLAUDE KAUFMANN este sociolog, director de cercetare la CNRS (Universitatea Paris V-Sorbona). Cărțile lui, vândute în zeci de mii de exemplare, au fost traduse în aproape douăzeci de limbi, iar câteva dintre ele reeditate în *poché*.

De același autor:

La Trame conjugale. Analyse du couple par son linge (1992) (în curs de apariție la Editura Humanitas)

Le Cœur à l'ouvrage. Théorie de l'action ménagère (1997)

Ego. Pour une sociologie de l'individu (2001)

Premier matin. Comment naît une histoire d'amour (2002)

(trad. rom. *Prima dimineață de după. Cum începe o poveste de dragoste*, Editura Humanitas, București, 2007)

L'Invention de soi. Une théorie de l'identité (2004) (în curs de apariție la Editura Humanitas)

Casseroles, amour et crises. Ce que cuisiner veut dire (2005) (în curs de apariție la Editura Humanitas)

La Femme seule et le Prince Charmant (2006) (trad. rom. *Femeia singură și Făt-Frumos*, Editura Humanitas, București, 2008)

Agacements. Les petites guerres du couple (2007) (în curs de apariție la Editura Humanitas)

Jean-Claude
KAUFMANN

Trupuri de femei, priviri de bărbați

Sociologia sânilor goi

Traducere din franceză de
VIOLETA BARNA

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Mulțumiri

Mulțumirile mele se adresează în primul rând lui François de Singly, pentru sprijinul său devotat, nu lipsit de riscuri, față de cercetările care au folosit căi mai puțin bătătorite. Îi mulțumesc, de asemenea, lui Yves Winkin, mereu dispus să împărtășească și altora din prețioasele sale cunoștințe de literatură americană bună. Lui Jacques Cochin, care m-a ajutat cu eficiență la constituirea grupului de anchetă. Le mulțumesc, de asemenea, lui Jean-Pierre Colleu, Christine Coupée, Alain Godfroy, Emmanuelle Kissel, Claude Le Brize, care au colindat plajele cu creionul și microfonul în mână, motivați, încăpățânați și competenți. Ceea ce n-a fost totuși ușor. În fine, mulțumirile mele se adresează celor trei sute de persoane care au acceptat să răspundă întrebărilor; îmi cer scuze față de cei care au ieșit oboseți sau tulburați din focul convorbirilor.

Cuprins

Introducere	9
PARTEA I: <i>TRUPURI GOALE ȘI BRONZATE</i>	19
1. Peisajul istoric al eliberării corpului	21
2. Bronzarea	37
3. Sănii dezgoliți	50
PARTEA A II-A: <i>CONTROLUL GESTURILOR</i>	85
1. Corpul anonim	87
2. Vârstele nudului	102
3. Regulile jocului	113
4. Cum să te dezgolești, cum să privești	127
5. Sistemul privirilor	144
PARTEA A III-A: <i>CELE TREI CORPURI ALE FEMEII</i>	163
1. Banalitatea	165
2. Sexualitatea	173
3. Frumusețea	195
4. Ambiguitatea	213
PARTEA A IV-A: <i>PIETRELE CUBICE ALE PLAJEI</i>	225
1. Toleranța	227
2. Intoleranța	234
3. Dezinvoltura	255
4. Imitarea normalului	266
5. Asumarea rolului	277
Concluzie	290
Anexă metodologică	295
Bibliografie	312

Introducere

Sociologul este un personaj cu care publicul este de-acum obișnuit. Excludere, suburbii, familie, școală, el are un cuvânt de spus despre toate chestiunile la ordinea zilei. Masă rotundă într-un centru social, platou de televiziune, raport pentru un minister, articol de presă: invitat cu mare zarvă sau impunându-se în culise, el își colportează de ici-colo mica lui știință. I se cere să se pronunțe asupra stării exacte a societății, să descrie opinia sau comportamentele în cutare sau cutare situație, să desprindă tendințele de evoluție, să spună ce e de făcut pentru ca treburile să meargă mai bine. Pe scurt, a devenit ceea ce se numește un expert, un expert social.

Înghițit de acest vârtej, în care se lasă antrenat nu fără plăcere, i se întâmplă adesea să uite o întrebare esențială: ce este o societate, cum funcționează ea? Întrebare fondatoare a sociologiei, făcând obiectul exegezei textelor vechi și al dezbatărilor teoretice, predată în universități, dar care dispare de îndată ce sociologul este confruntat cu cerințele sociale, fiind invitat să se pronunțe în calitate de expert. Cel mai neplăcut este atunci când chestiunea rămâne în domeniul ei livresc, unde sfârșește prin a intra în rândul obișnuințelor – nu întotdeauna excelente. Când se lansează o anchetă pentru a privi realitatea în față, când finanțările sunt deblocate, oferind cercetătorului mijloace de lucru prețioase, acesta, sub presiunea evenimentelor, îmbracă, în general, hainele de consilier al

prințului. Sunt personal solicitat ca expert și nu contest deloc această funcție lucrativă și socialmente utilă. Dar eu sunt, în același timp, și cercetător, nemulțumit și stingherit când teoria este uitată sau abstractizată; sunt un cercetător visând la o cercetare fundamentală care să fie încorporată în viața epocii, fără a devia spre ingineria socială. Pentru asta trebuie să reușesc acele condiții care să-mi permită lansarea unor veritabile anchete de teren asupra chestiunilor de bază ale sociologiei și să găsesc un subiect bun, care să aibă o dimensiune teoretică originală și care, fără mize politice, să nu poată fi recuperat printr-o cerere de expertiză; iată ce m-a determinat să aleg ca temă sâniul goi. Este vorba, deliberat, despre o chestiune simplă (în aparență), ușor identificabilă și ale cărei limite pot fi ușor trasate, pentru ca investigațiile să fie cât mai profunde. Fiindcă, adesea, întinderea unei anchete te condamnă să rămâi la suprafață și marile întrebări sunt copleșite de cantitatea datelor obținute. Personal, eu prefer să aprofundez.

Cu echipa mea de cinci anchetatori ne-am dus deci pe plaje și am anchetat 300 de persoane. Am fost întâmpinați excelent. Când sunăm la uși, se întâmplă să nu fim prea bine primiți, ceea ce este de înțeles. Dar pe plajă barierele cad: aici nu încălcăm teritoriul intimității, iar timpul nu se măsoară ca în alte locuri. Dacă personajul care se numește sociolog-expert a devenit familiar, cel ce întreprinde o anchetă publică este cu atât mai ușor identificabil: magnetofonul a fost imediat remarcat, intenția noastră a fost reperată înainte de a ne prezenta, oamenii nu erau surprinși că sunt interogați, ba se arătau chiar mulțumiți că-i consultăm. În schimb, surpriza a fost provocată de tema anchetei. Subiecții s-au amuzat foarte tare: râsetele formează fondul sonor al benzilor înregistrate. Dar, dincolo de buna dispoziție, se resimțea o oarecare reticență, provocată fiind de următoarea întrebare: la ce poate folosi o anchetă asupra sânilor goi? Numeroase persoane s-au

simțit jenate de caracterul puțin obișnuit al subiectului: nu era o adevărată problemă socială. Subiecții ar fi fost gata să răspundă la multe alte feluri de teme. „Dar sânii goi, zău așa!” **F-92.**¹ Totuși, n-au fost decât foarte puține refuzuri. Din păcate pentru persoanele interogate, discuția se lega greu, fiindcă erau dezorientate, având mari dificultăți să răspundă celor mai simple întrebări, tăcerile erau apăsătoare și jenante, eforturile de a găsi un răspuns deveneau obositoare. „Nu știu, nu mai știu ce să cred despre întrebările dvs., mă obosesc, sunt în vacanță. Oricum, nu-ți vine să gândești, ești pe plajă, ai chef să stai cu sânii goi, nu e nevoie de motive” **F-124.** Pentru unii era prea mult, un soi de revoltă liniștită prindea formă, o împotrivire surdă față de anchetă, disimulată de surâsuri și amabilități: nu era nimic de văzut, nimic de spus, probabil că noi ne înșelaserăm alegând o asemenea temă. „Aveți alte subiecte mai picante, mai interesante, oamenilor nu le pasă câtuși de puțin de sânii goi” **F-156.** De mai multe ori, persoanele interogate au adus argumente, căutând să ne convingă de greșeala noastră. Roselyne, de exemplu: „Nu văd ce interes poate să aibă o anchetă sociologică asupra unui astfel de fenomen, fiindcă nu știu cât de departe poți să mergi cu analiza: e un lucru atât de natural” **F-125.**

Oare mă înșelasem eu asupra subiectului? Cartea, sper, demonstrează contrariul. A-ți scoate sutienul de la costumul de baie nu este chiar un gest simplu, natural, fără probleme; el se înscrie într-un proces istoric și într-un ansamblu de reguli de comportament extraordinar de sofisticate, definind cine, ce și cum are dreptul să se poarte. Fiecare poziție a corpului, fiecare fel de a privi are un sens, fiecare sân, în funcție de forma și vârsta lui, joacă un rol distinct. Cel care se află în

1. Datele despre persoanele interogate sunt menționate în anexa metodologică.

vacanță pe plajă nu are conștiința acestor culise ale acțiunii sale când se întinde liniștit, pe prosopul lui, fără să se gândească la altceva decât să picotească, să viseze, să se bronzeze, să amortească într-o torpoare binecuvântată. De unde și șocul dezagreabil provocat de întrebările noastre. „Nu știu, nu știu, nu am ce să vă spun, chiar n-am idei“ **B-49**; „De unde ați mai scos-o și pe asta? Eu nu-mi bat capul cu așa ceva, sunt în vacanță, mă odihnesc!“ **B-59**. Cititorul trebuie avertizat: începând din momentul în care a luat cunoștință de regulile jocului, plaja nu va mai putea fi ca înainte, el riscă să-și piardă acum, pentru totdeauna, liniștea naivă cu care era obișnuit. Este prețul pe care trebuie să-l plătească pentru a pricepe cum stau lucrurile.

Întrebările care vizează evenimentele cele mai comune produc răspunsurile cele mai scurte și multă tăcere. Această carte explică de ce oamenilor le este atât de greu să se exprime cu privire la ceea ce le este mai familiar. Căci banalitatea de fiecare zi nu este o temă banală, ci un proces social de primă importanță, construind realitatea socială prin producerea implicitului, a incapacității de a surprinde aspectele importante. Nu există acțiuni care să fie banale prin natura lor, intrinsec lipsite de interes; ele devin nesemnificative numai pentru că sunt puse astfel în scenă, elaborate ca fundamente ale societății și din această cauză ascunse în partea nespusă a profunzimilor refulate. Oamenii nu reușesc să vorbească nu pentru că nu e nimic de spus, ci pentru că tăcerea e un imperativ vital: viața este posibilă tocmai pentru că ei nu se gândesc la lucrurile cele mai simple, pentru că le e greu să vorbească despre ele, chiar și atunci când fac eforturi. Pentru practica dezgolirii sânilor, această lege a tăcerii se revelează a fi și mai apăsătoare. Căci ceea ce este trecut sub tăcere devine aici cu deosebire problematic: evidența pe care toți ne biziim nu este, de fapt, justificată, fiindcă sensul ascuns al gesturilor

simple e profund ambiguu. Secretul cel mai mare este, fără îndoială, acela că femeia are trei corpuri, că bărbatul o privește în trei feluri diferite, ezitând, trecând mereu de la un tip de percepție la altul. Secret care nu e autentic, fiindcă toată lumea intuiește aceste echivocuri și practică, discret, jocul dublu. Totuși, doar caracterul limitat al acestei intuiții le permite bărbaților și femeilor să țeasă fără efort legături, în împrejurările cele mai diverse; doar această limitare face posibilă menținerea coeziunii sociale și ajută viața să nu devină o aventură nebunească. Cititorul trebuie prevenit din nou: fie că e bărbat, fie că e femeie, părerea sa asupra celui alt sex riscă să se schimbe în multe alte locuri pe lângă plajă.

Sociologia este o știință. Ca orice știință, ea utilizează instrumente (metode și concepte) care-i fac uneori abordarea dificilă. Ar fi totuși păcat ca publicul neinițiat să nu poată avea acces la fondul cercetării. Tocmai aceasta este una dintre sarcinile pe care mi le-am fixat, în raport cu mijloacele de care dispun: să extind cercul cititorilor în această disciplină, să stimulez interesul pentru funcționarea societății și pentru părțile ei ascunse, să realizez, eventual, o punte spre textele mai aride. În acest scop, trebuie să scriu clar. Totuși, anumite lucruri sunt greu de explicat și cer să se facă referire la cunoștințele teoretice, făcând scrisul ceva mai greu de digerat. Majoritatea subiectelor de acest tip au fost prezentate la sfârșit: ultimele capitole sunt mai dificile. Speranța mea este că cititorul nesociolog nu va fi descurajat și se va lăsa atras în tainele științei, iar curiozitatea lui va rămâne la fel de disponibilă ca și față de alte aspecte ale vieții.

Modul meu de lucru este oarecum deosebit: este deci necesar să explic pe scurt cum am conceput această carte și cum poate fi ea citită. Cea mai mare parte a lucrărilor de științe sociale se repartizează în categorii relativ distincte:

monografiile sau documentele, care descriu un fragment de realitate bizuindu-se pe o anchetă; și cărțile teoretice, care elaborează o argumentare conceptuală, eventual ilustrată prin exemple. *Trupuri de femei, priviri de bărbați* nu se încadrează în nici una dintre cele două categorii. Contrar impresiei pe care-ar putea-o lăsa importanța acordată observațiilor de detaliu, ambiția mea este de fapt teoretică. Există mai multe modalități de a teoretiza. Metoda clasică rezidă în a propune o înălțuire de ipoteze originale, racordându-le la cunoștințele disponibile și criticând propunerile anterioare, în a vinde idei pentru frumusețea și caracterul lor euristic. Deși declinul istoric al marilor sisteme explicative reduce impactul acestei metode, ea păstrează o poziție privilegiată, care se explică prin legitimitatea și forța conferite de abstracțiune. Cred însă că teoria se poate fabrica și altfel. Principiul ar fi invers: plecând de la concret, de la observație, de la aspectul cel mai simplu și verificabil al lucrurilor. Nu înseamnă că-mi închipui a fi posibilă formularea de ipoteze fără lecturi și reflecții prealabile. Dar pariul ar consta în evitarea ilustrării *a posteriori* a conceptelor prin exemple, în utilizarea concretului drept materie primă pentru elaborarea de idei noi, utilizând capitalul teoretic de pornire ca pe un simplu instrument, suplu și deschis oricărei surprize.

Aceasta explică și construcția cărții de față; unitatea ei se sprijină pe obiectul anchetei: practica dezgolirii sânilor. Capitolele descriu, punct cu punct, codurile de comportament, regulile oficiale și cele tacite, încercând să sondeze ce se ascunde în mintea subiecților. De altfel, lucrarea poate fi citită doar la acest nivel, poate fi folosită drept manual care te învață cum să trăiești, un ghid al plajei ce-i dezvăluie mecanismele discrete. Pentru cine vrea să meargă mai departe, terenul pe care-l va parcurge nu mai are marcaje. Problemele teoretice care reies din prelucrarea materialului pornesc în

direcții multiple. Dacă am fi împins reflecția mult prea departe, am fi riscat să distrugem unitatea cărții. S-ar putea să regrete cititorul că anumite probleme rămân în stare de schiță, că nu s-a spus mai mult ici sau dincolo. Această așa-zisă omisiune este cu atât mai delicată cu cât „îci” sau „dincolo” se definesc doar prin interesul teoretic diferit al fiecăruia, iar ideile care vor fi spicuite se vor deosebi de la un cititor la altul. Eu îi cer deci mult celui care nu se va mulțumi să rămână la primul nivel al lecturii. El va trebui să pătrundă printre crochiuri de argumentare, să aleagă ipotezele care îi spun ceva, să construiască el însuși, în manieră proprie, teoria, plecând de la elementele pe care i le pun la dispoziție. Cititorul va putea să procedeze urmând modelul clasic, adică izolând tezele care sunt expuse mai ales în ultima parte. Dacă dorește să rămână mai aproape de modul de elaborare care îmi este propriu, va dispune de expunerea minuțioasă și sistematică a obiectului concret: practica dezgolirii sânilor. Ideile teoretice pe care le sugerez nu cad din cer: ele sunt produsul anchetei și nu-și capătă veritabila forță decât prin raportarea la înțelegerea intimă și detaliată a faptelor. De aceea, a fost necesar să explorez și să expun mecanismul concret în toate angrenajele sale. Interpretându-l foarte liber pe Marcel Mauss, aș zice că practica dezgolirii sânilor a fost luată drept un „fapt social total”, care putea spune mai mult dacă ar fi existat timpul necesar înțelegerii dinamicii sale în ansamblu. Principiul spune că microscopul ajunge până la cele mai fine detalii pentru a scoate la lumină idei de interes general.

Preferam să-i las cititorului libertatea totală de a fi surprins și sedus de o idee atunci când dă pagina. Dar, pare-se, el riscă să fie dezorientat dacă nu i se anunță programul, conform căruia poate găsi hrana necesară apetitului său teoretic. Iată deci o listă (facultativă), din fericire imperfectă și incompletă.

Prima temă de gândire o constituie istoria și mișcările ei (ceea ce în secolul trecut s-ar fi numit „evoluția istoriei“). Ce înseamnă procesul civilizării scos în evidență de Norbert Elias, față de relaxarea și spontaneitatea cărora pare să li se fi dat frâu liber pe plajă? Ancheta arată că stăpânirea emoțiilor se interiorizează până aproape de absența constrângerilor. Ce loc ocupă trupul și privirea în societatea noastră? Trupul a devenit un suport de identificare esențial, care explică deci caracterul foarte personal al deciziilor în ceea ce îl privește. Privirea joacă, de acum înainte, un rol central în schimburile sociale și în sistemul cunoașterii.

A doua temă a cărții se referă la raporturile dintre bărbați și femei, la modul în care se pun în valoare femeile și în care sunt ele privite de bărbați. Din analiza materialului rezultă că avem de-a face cu trei tipuri de logică a schimbului, tipuri concurente, uneori contradictorii, între care există o alune-care continuă; de asemenea, rezultă că nimic nu-i obligă pe cei doi parteneri să se situeze într-o logică identică, în același moment. Totuși, bărbații și femeile se înțeleg. Această constatare repune în discuție schema obișnuită, care pretinde înțelegerea sensului și acceptarea acestuia de către parteneri în cadrul schimburilor. De fapt, fiecare partener își are propriul mod de interpretare. Ceea ce constituie schimbul ca atare nu se bazează atât pe sensul împărtășit al comunicării, cât mai ales pe stabilitatea și vizibilitatea ritualului.

A treia temă încearcă să-și aducă obolul la vechea dezbatere individ–societate, opunându-i foarte adesea pe adepții libertății individuale celor ai determinismului social, când, de fapt, numai analiza articulațiilor sociale va permite un progres în înțelegerea acestei relații (Elias, 1991). Ancheta arată că libertatea și controlul celui mai mic gest pot coexista, că, deși regulile de comportament sunt supuse unei severe constrângeri, abaterile rămân totdeauna posibile. Aceste abateri

sunt totuși costisitoare (se plătesc în special prin slăbirea automatismelor) și solicită un efort personal, ceea ce te împinge în general să respecti regulile, intrând din plin în rolurile sociale disponibile și încorporând socialul pentru a-ți putea construi o individualitate proprie.

A patra temă atinge propunerea de a introduce un element nou în teoriile despre construirea realității. Analiza detaliată a mecanismului de dezgolare a sânilor demonstrează că producerea unor norme este fundamentală în acest caz: realul se constituie numai prin elaborarea normalității, apoi capătă greutate prin automatismele și invizibilitatea conferite de banalitate. Dimpotrivă, devierea de la normă și bizarul atrag privirile și te provoacă să gândești, să codifici, să critici, sub presiunea socială normalizatoare. Cu toate acestea, devierea și bizarul reușesc uneori să reziste și chiar să se impună, ca pas înainte către apariția unei noi norme.

În fine, ultima temă este ceva mai politică. Construcția realității prin normalitate face problematic exercițiul democrației cotidiene. Ancheta scoate în evidență intensitatea culturii și a voinței democratice în societatea noastră: toți, sau aproape toți, doresc să-și poată decide viața în cea mai deplină libertate, fără nici o constrângere. Dar necesitatea de a defini normalitatea contracarează această aspirație la libertate, incitând la categorisirea mărginită, la excluderi și intoleranță. Nici persoanele chestionate de noi nu au făcut excepție de la această oscilație între cele două tendințe.

E timpul să încheiem această listă. Am senzația că-l aud pe cititor întrebându-se, precum cei intervievați: ce-or fi urmărind ăștia? E o carte despre sâni goi sau e un manual de sociologie? Da, e timpul să mergem pe plajă, să redescoperim suprafața lucrurilor, să prețuim bogăția gesturilor celor mai simple.

PARTEA I

TRUPURI GOALE ȘI BRONZATE

1. Peisajul istoric al eliberării corpului

Nuduri de altădată

Etalarea nudității nu este un lucru nou. Istoria abundă în sâni și fese care se oferă fără multe menajamente privirii publice. Mai ales fese, majoritatea masculine, căci busturile femeilor au fost acoperite până nu demult (Gros, 1987). Panorama extraordinar de variată a nudităților permise, evidențiată de Jean-Claude Bologne (1986), nu-l poate scuti de surprize pe cititorul modern: estetica virilă a atleților goi la greci, etica religioasă a procesiunilor cu oameni goi din Evul Mediu, impunerea autorității prin ceremoniile Scaunului găurit* din secolul al XVII-lea. În fiecare societate, anumite părți ale corpului bărbaților și femeilor au putut fi expuse, uneori cu generozitate, inclusiv părțile cele mai intime, alteori cu mai multă zgârcenie. De la o societate la alta: rareori coincideau, rareori se prezentau la fel și rareori erau justificate în chip asemănător. Semnificația modului de a privi nuditatea s-a schimbat, la rândul ei, mult: abia de la sfârșitul Evului Mediu nuditatea feminină începe să se identifice cu dorința, iar vederea nudului capătă conotația erotică pe care o cunoaștem astăzi (Bologne, 1986).

* Scaun găurit în care se fixa oala de noapte (n. tr.).